

พจนานุกรมศัพท์แพทย์และเภสัชกรรมแผนไทย (๙)

กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก ซึ่งเป็นหน่วยงานในสังกัดกระทรวงสาธารณสุข ที่รับผิดชอบในการถ่ายทอดองค์ความรู้และเทคโนโลยีด้านการแพทย์แผนไทย ในระบบบริการสุขภาพ ได้ร่วมมือกับสำนักวิทยาศาสตร์ราชบัณฑิตยสถาน จัดทำพจนานุกรมศัพท์แพทย์และเภสัชกรรมแผนไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถานขึ้น โดยมีเป้าหมายที่จัดทำพจนานุกรมศัพท์แพทย์และเภสัชกรรมแผนไทยอย่างน้อย ๑,๐๐๐ คำ เพื่อใช้เป็นเอกสารอ้างอิงด้านการแพทย์แผนไทย บทความนี้จึงนำศัพท์จากผลการพิจารณาของคณะกรรมการทั้ง ๒ คณะมาทยอยลงพิมพ์ในวารสารการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก เพื่อรับฟังความคิดเห็นของผู้ที่เกี่ยวข้องในวิชาชีพแพทย์แผนไทย ซึ่งหากมีข้อคิดเห็นที่แตกต่างจะได้นำเสนอต่อคณะกรรมการให้พิจารณาปรับปรุงแก้ไขต่อไป.

ใช้กาฬแทรกใช้พิษ ดูใน ประดง.

ใช้ประดง ดู ประดง.

ใช้ประดงควาย ดู ประดงควาย.

ใช้ประดงช้าง ดู ประดงช้าง.

ใช้ประดงไฟ ดู ประดงไฟ.

ใช้ประดงมด ดู ประดงมด.

ใช้ประดงแมว ดู ประดงแมว.

ใช้ประดงแรด ดู ใช้ประดงแรด.

ใช้ประดงลม ดู ประดงลม.

ใช้ประดงลิง ดู ประดงลิง.

ใช้ประดงวัว ดู ประดงวัว.

นิ้ว น. โรคกลุ่มหนึ่ง เกิดได้ทั้งในเด็กและผู้ใหญ่ มีสาเหตุและอาการแตกต่างกันไป ตำราการแพทย์แผนไทยแบ่งเป็น ๔

ประเภท ได้แก่ นิ้วคิลาปุน นิ้วเนื้อ บานทะโรค และกษัยกล่อน ดังคัมภีร์มูจฉาปักขันทิกา [๑๕/๓๒๑] ตอนหนึ่งว่า "... อุปทมว่าด้วยนิ้วปรเมหะ คือนิ้ว ๔ จำพวก นิ้วคิลาปุน ๑ นิ้วเนื้อ ๑ บานทะโรค ๑ กษัยกล่อน ๑..."

นิ้วน้ำนม น. นิ้วที่เกิดในเด็กชนิดหนึ่ง ในทางการแพทย์แผนไทยว่าเกิดจากชางน้ำ ผู้ป่วยมีอาการตัวเย็น ท้องอืดเพื่ออุจจาระปัสสาวะไม่ออก น้ำปัสสาวะมีสีขาวขุ่น เป็นตัน ดังคัมภีร์ประถมจินดา [๑/๓๔๑] ตอนหนึ่งว่า "... อันว่าลักขณพยาธิอันชื่อว่าสันตาทาตุ่นั้น บังเกิดเพื่อทรงน้ำกระทำให้ตัวนั้นเย็นแลท้องขึ้นมีรูฆาด เมื่อถูกเข้ากระทำให้ชนลูกให้ตกโลหิตให้ปิด อุจจาระ ปัสสาวะ แลปะสาวะนั้นขาวดุจน้ำเข้าสู่ก มันให้เป็นนิ้วน้ำนม..."

นิ้วปุน, นิ้วคิลาปุน, นิ้วหิน น. นิ้วชนิดหนึ่ง เกิดจากหินปูนที่

* คณะอนุกรรมการที่ปรึกษา : ประธาน นพ.วิชัย โชควิวัฒน์, รองประธาน รศ.ดร.ชยันต์ พิเชียรสุนทร, อนุกรรมการ ศ.ดร.กำจร มนูญปี, ศ.ดร.กาญจนา นาคสกุล, ศ.ดร.กฤษณา ชูติมา, ศ.(พิเศษ) ชลธิรา สัตยาวัฒนา, ศ.ดร.นพ.ปณต มิละเสน, ศ.ดร.นพ.สมชัย บวรกิตติ, พญ.สมบุญเกียรตินันท์, นางนัยนา วราธศวปติ, นพ.ปราโมทย์ เสถียรรัตน์, ผู้อำนวยการกองประกอบโรคศิลปะหรือผู้แทน, นายสุพจน์ แจ่มเร็ว, นายปวิตร วงศ์วีระ, นายสมบัติ พลายน้อย, นายปิ่นแก้ว ต้นนวล, นายบุญมี ทองศรี, นายประกอบ อุบลขาว, นายมนาวุฑฒ ผุดผาด, นายยงยุทธ ศรีสุขกร, นางเย็นจิตร์ เตชะดำรงสิน, อนุกรรมการและเลขานุการ ดร.อัญชลี จูทะพุทธิ, อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ นางสาวสมทรง ศกุนตนาค, นางกัณทิมา สิริธัญญิก.

† คณะอนุกรรมการจัดทำ : ประธาน นพ.วิชัย โชควิวัฒน์, รองประธาน รศ.ดร.ชยันต์ พิเชียรสุนทร, อนุกรรมการ ศ.ดร.เพียรวิทย์ เหมือนนงษ์ญาติ, พญ. สมบุญเกียรตินันท์, นางนัยนา วราธศวปติ, นพ. ปราโมทย์ เสถียรรัตน์, ร.ต. เหนือศิริพงษ์ แพทยานนท์, นายสมศักดิ์ หัสลิละเมัย, พ.ท. อัมแสงปัญหา, นายวุฒิ วุฒิธรรมเวช, นายสุวัฒน์ ตั้งจิตเรจริญ, ประธานกรรมการวิชาชีพสาขาศาสตร์แพทย์แผนประยุกต์หรือผู้แทน, นางกัณทิมา ดิวิเศษ, นางพรทิพย์ เดิมวิเศษ, อนุกรรมการและเลขานุการ ดร.อัญชลี จูทะพุทธิ, อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ นางสาวสมทรง ศกุนตนาค, นางกัณทิมา สิริธัญญิก, นางมาลา สร้อยสำโรง, นางสาวจิรัชยา แก้วสนทยา, นางสาวธนาธิป นิยมแพ.

ละลายปะปนอยู่ในน้ำดื่ม หรือจากปูนที่ใช้กินกับหมาก เมื่อเข้าสู่ร่างกายจะตกตะกอนจับเป็นก้อนขนาดต่าง ๆ กัน ที่กระเพาะปัสสาวะ ผู้ป่วยจะมีอาการปัสสาวะขัด ปัสสาวะขุ่น หากก้อนหินปูนนี้หลุดเข้าไปในท่อไต หรือท่อปัสสาวะ จะทำให้รู้สึกเจ็บปวดทรมานมากขณะปัสสาวะ ดังคำภีร์ มุจจนิกขันทิกา [๑๕/๓๒๑] ตอนหนึ่งว่า “... จะว่าด้วยนิวคิลาปูน มักเกิดเพื่อเอาไปธาตุ และผู้ใดกินหมากมากนัก กลืนน้ำหมากเข้าไปเนื่อง ๆ ปูนที่กินกลืนเข้าไปนั้น ที่จะได้ ออกมากับมูลตรรกุมิได้ ก็นอนเป็นตะกอนคุมเป็นก้อน ปรวดอยู่ในกระเพาะมูลตร ก็พอกเข้าเป็นลูกกลมดั่งเมล็ดบัว แลมักออกมาจากช่องทวารปัสสาวะ แต่เมื่อจะถ่ายปัสสาวะ แต่ละครั้งนั้น ให้เจ็บปวดเป็นกำลัง ดันรนไปดังจะขาดใจตาย แลให้กายนั้นผอมเหลือง...” หรือ ดังในหนังสือสมุทไทย หมวดเวชศาสตร์ เลขที่ ๗๔๘ (หอสมุด แห่งชาติ) ตอนหนึ่งว่า “... ลำดับนี้จะกล่าวด้วยในยหนึ่งใหม่ ว่าด้วยลักษณะ นิวปูนนั้นแปนเคารพ ๕ เมื่อจะบังเกิดขึ้น เกิดแต่บุทคล บริโภคซึ่งหมากนั้นเหลือประมาณ แล้วยกลืนน้ำหมากเข้าไป เนื่อง ๆ แปนนิโดยอิริยาบถได้ขาด แลนำปูนที่กินกับหมาก นั้นก็ไหลซึมทรบลงไปตามหน้าแลลำปัสสาวะ แล้วยก็ตรอระตรองลงแปนกรัน ช่งนำปัสสาวะไว้มิให้เดินสะดวก มักไป ปัสสาวะนั้นเนื่อง ๆ แลน้ำปัสสาวะนั้นระคนด้วยน้ำปูน ครั้นช่งเข้าก็กัดเออองค์กำเนิดเปื้อยลาลาบอก ครั้นแก่ไป น้ำปัสสาวะนั้นหยดย้อยมิได้แปนเพลลา กระทำให้ปวดในลำ อองค์กำเนิดแปนกำลัง แล้วยให้สปร้อนเสียวปวดถ่วงยั้งนัก ตามอาจารย์ท่านกล่าวไว้...”

ประดง น. ๑. โรคกลุ่มหนึ่ง ตำราการแพทย์แผนไทยส่วนใหญ่ ว่าเกิดจากไข้กาฬแทรกไข้พิษ ผู้ป่วยจะมีเม็ดผื่นหรือตุ่ม ขึ้นตามผิวหนัง อาจมีอาการคัน ปวดแสบปวดร้อน ตัวร้อน มือเท้าเย็น ร้อนในกระหายน้ำ หอบ สะอึก ปวดเมื่อยใน กระดูก ปวดศีรษะ เป็นต้น แบ่งออกเป็น ๘ ประเภท ตาม ลักษณะของเม็ดผื่นหรือตุ่ม ได้แก่ ประดงมด ประดงช้าง ประดงควาย ประดงวัว ประดงลิง ประดงแมว ประดงแรด และประดงไฟ ดังคำภีร์ตักกิลลา [๑/๗๐] ตอนหนึ่งว่า “... ที่นี้จะว่าด้วยลักษณะไข้กาฬ ที่จะเกิดแทรกในไข้พิษนั้น ๘ ประการ ให้จับเท้าเย็นมือเย็นให้ตัวร้อนแปนเปลว ให้ร้อน ในกระหายน้ำ ให้หอบให้สะอึก ให้เมื่อยในกระดูก ให้เสียว ไปทั้งตัว ให้จับสท้านร้อนสท้านหนาว ให้เชื่อมมัวให้ปวด

คี่จะเป็นกำลัง ให้ปากขมปากเปื้อยปากหวานแปนกำลัง ให้ เพื่อพากลุ่มมอกใจทั้งนี้ แปนลักษณะที่ไข้กาฬจะแทรกใน ๘ ประการ บอกให้ฟังรู้ ที่นี้พระผู้แปนเจ้าจะสำแดง คือกาฬ จะมาเขกนั้นมึนามปรากฏชื่อว่าอะไรบ้าง มีสัญญาณผุดขึ้น แปนยูกัดทั้งตัว ชื่อว่าประดงมดให้คันทำพิศมสงให้สปร ร้อนบอกไว้ให้ฟังรู้...” ไขประดง ก็เรียก. ๒. ชื่อโรคประเภท หนึ่ง ตำราว่าเกิดจากลมราเมธานี ซึ่งเกิดที่หัวใจ พัดขึ้นไป บนศีรษะ ทำให้ผู้ป่วยมีอาการคันหู หน้า และตา ดังตำรา อติสาร ฉบับที่หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ ๘๔๐ มัดที่ ๕๒ ตอนหนึ่งว่า “... สิทธิกรียจะกล่าวลักษณะกำเนิดแห่งลมอัน ชื่อว่าราเมธานีว่าโยแปนคำรบ ๖ นั้น เกิดแต่ดวงหทัยขึ้น มาถึงสี่สะกระทำให้คันหู คันหน้า คันตา แปนต้นแล้วช่าน ไปทั่วทั้งกายให้คันแปนกำลังสมมุติว่าลมพิศมก็ว่าประดงก็ ว่าแลบริโภคาหารมิได้...” ๓. ชื่อโรคผิวหนังจำพวกหนึ่ง ทำให้คัน เป็นต้น ตามตำราแพทย์แผนโบราณว่ามีหลายชนิด เช่น ประดงเลือด ประดงลม.

ประดงควาย น. ประดงประเภทหนึ่ง ผู้ป่วยมีเม็ดผุดขึ้นตาม ผิวหนัง คล้ายมีหนองอยู่ภายใน ทำให้มีอาการปวดแสบ ปวดร้อน ดังคำภีร์ตักกิลลา [๑/๗๐] ตอนหนึ่งว่า “... ที่นี้ จะว่าด้วยไข้ประดงควายต่อไป มีสัญญาณผุดขึ้นมาเหมือน หนึ่งเงาหนอง ทำพิศมสงให้ปวดแสบปวดร้อน บอกไว้ให้ ฟังรู้...” ไขประดงควาย ก็เรียก.

ประดงช้าง น. ประดงประเภทหนึ่ง ผู้ป่วยจะมีเม็ดผุดขึ้นตาม ผิวหนังคล้ายผิวมะกรูด ทำให้มีอาการคันปวดแสบปวดร้อน ดังคำภีร์ตักกิลลา [๑/๗๐] ตอนหนึ่งว่า “... ที่นี้จะว่าด้วย ไข้ประดงช้างสืบไป มีสัญญาณขึ้นเหมือนผิวมะกรูดทำพิศม ให้ปวดแสบปวดร้อนในคันบอกไว้ให้รู้...” ไขประดงช้าง ก็ เรียก.

ประดงเพลิง ดู ประดงไฟ.

ประดงไฟ น. ประดงประเภทหนึ่ง ผู้ป่วยมีเม็ดสีแดงยอติดำ ผุดขึ้นตามผิวหนัง เหมือนไข้รubea ทำให้สับร้อน สะท้านหนาว เชื่อมมัว กระหายน้ำ ดังคำภีร์ตักกิลลา [๑/ ๗๑] ตอนหนึ่งว่า “... ที่นี้จะว่าด้วยลักษณะประดงไฟผุดขึ้น มามี สัญญาณ เหมือนไข้รubea มีเม็ดแดงยอติดำ ให้จับ สะท้านร้อน หนาว ให้เชื่อมมัวระหายน้ำเป็นกำลัง บอกไว้ ให้ฟังรู้...” ไขประดงไฟ หรือ ประดงเพลิง ก็เรียก.

ประดงมด น. ชื่อประดงประเภทหนึ่ง ผู้ป่วยจะมีเม็ดผุดขึ้นตาม

ผิวหนังทั่วทั้งตัวคล้ายถูกยุงกัด ทำให้มีอาการคัน ปวด แสบปวดร้อน ดังคัมภีร์ตักกศิลา [๑/๗๐] ตอนหนึ่งว่า “... ที่นี้พระผู้เป็นเจ้าจะลำแดง คือกาลจะมาแชกนั้นมึนมา ปรากฏชื่อว่าอะไรบ้าง มีลักษณะผุดขึ้นบนยุงกัดทั้งตัว ชื่อว่าประดงมดให้คันทำพิศมสงให้แสบร้อน บอกไว้ให้พึงรู้...”, ใช้ประดงมด ก็เรียก.

ประดงแมว น. ชื่อประดงประเภทหนึ่ง ผู้ป่วยมีเม็ดคล้าย ตาปลาผุดขึ้นตามผิวหนัง ทำให้มีอาการปวดแสบปวดร้อน ดังคัมภีร์ตักกศิลา [๑/๗๐] ตอนหนึ่งว่า “... ที่นี้จะว่าด้วย ลักษณะประดงแมว ผุดขึ้นมามีลักษณะดังตาปลากระทำ พิศมกระทำสงให้ปวดแสบปวดร้อน บอกไว้ให้พึงรู้...”, ใช้ ประดงแมว ก็เรียก.

ประดงแรด น. ชื่อประดงประเภทหนึ่ง ผู้ป่วยจะมีผิวหนังหนา นูนแดงขึ้นเป็นปื้น แล้วสีจะคล้ำขึ้นจนเป็นสีดำ แตกเป็น เก็ดเหมือนหนังแรด ทำให้มีอาการปวดแสบปวดร้อน ดัง คัมภีร์ตักกศิลา [๑/๗๐] ตอนหนึ่งว่า “... ที่นี้จะว่าด้วยลักษณะประดงแรดผุดขึ้นมามีลักษณะ แดงขึ้นมานาหนาหนัง แรด แล้วให้คล้ำดำเข้าเป็นเก็ดเหมือนหนังแรดทำพิศม สงให้ปวดแสบปวดร้อนบอกไว้ให้พึงรู้...”, ใช้ประดงแรด ก็ เรียก.

ประดงลม น. ชื่อโรคประเภทหนึ่ง ผู้ป่วยจะมีผื่นคันขึ้นตาม ผิวหนังเป็นกลุ่ม ๆ โบราณว่าเกิดจากลมเป็นพิษ, ใช้ ประดงลม หรือลมพิษ ก็เรียก.

ประดงลิง น. ชื่อประดงประเภทหนึ่ง ผู้ป่วยมีเม็ดคล้ายข้าวสาร คั่วผุดขึ้นตามผิวหนัง ทำให้มีอาการปวดแสบปวดร้อน ดัง คัมภีร์ตักกศิลา [๑/๗๐] ตอนหนึ่งว่า “... ที่นี้จะว่าด้วยลักษณะประดงลิง ทำพิศมกระทำสงให้ปวดแสบปวดร้อนขึ้นทั่วตัว บอกไว้ให้พึงรู้...” และดังตำราโรคนิทานคำฉันท์ ๑๑ [๓๕/ ๒๘] ตอนหนึ่งว่า “... ประดงลิงท่านกล่าวอ้าง เม็ดดังอย่าง เข้าสารขั้ว...”, ใช้ประดงลิง ก็เรียก.

ประดงเลือด น. ๑. ชื่อโรคประเภทหนึ่ง ผู้ป่วยจะมีผื่นคันขึ้นตาม ผิวหนังเป็นแถบยาว โบราณว่าเกิดจากเลือดเสีย หรือเข้าใน มักเกิดกับผู้หญิงที่มีระดูผิดปกติ หรือผู้ที่ได้รับความ กระทบกระเทือนจากอุปัชฌาย์. ๒. พืชที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Spatholobus harmandii* Gagnep. ในวงศ์ Fabaceae (Leguminosae) วงศ์ย่อย Papilionoideae พืชนี้เป็นไม้ ยืนต้นขนาดกลาง ลำต้นสีแดงปนเหลือง ถ้าตัดลำต้นจะมี

น้ำสีแดงคล้ายเลือดออกจากเปลือกต้น ตำราสรรพคุณยา ไทยว่าเนื้อไม้มีรสเย็นเพี้ยนเมาเล็กน้อย สรรพคุณ แก้เม็ด ประดงผื่นคัน แก้ปวดแสบปวดร้อน น้ำเหลืองเสีย.

ประดงวัว น. ชื่อประดงประเภทหนึ่ง ผู้ป่วยมีเม็ดผุดขึ้นตาม ผิวหนัง คล้ายผลมะยมสุก ทำให้มีอาการปวดแสบปวดร้อน ดังคัมภีร์ตักกศิลา [๑/๗๐] ตอนหนึ่งว่า “... ที่นี้จะว่าด้วย ประดงวัวต่อไป ลักษณะดังผลมะยมสุกทำพิศมกระทำสงให้ ปวดแสบปวดร้อนบอกไว้ให้พึงรู้...”, ใช้ประดงวัว ก็เรียก.

ปวง น. ชื่อกลุ่มโรคระบบทางเดินอาหารประเภทหนึ่ง ผู้ป่วยจะมีอาการท้องร่วง อาเจียน และอาจมีอาการทางระบบ ประสาทร่วมด้วย สาเหตุเกิดจากการกินอาหารผิดสำแดง คัมภีร์จินตศาสตร์แบ่งปวงออกเป็น ๘ ประการ ตาม อาการที่แสดงออก ได้แก่ ปวงงู, ปวงลิง, ปวงลม, ปวงคิลา, ปวงลูกนก, ปวงเลือด, ปวงน้ำ และปวงโกฐ ดังคัมภีร์จินต ศาสตร์ [๑๘/๒๔] ตอนหนึ่งว่า “... ตำราปวงประการแปด บอกให้แพทย์พึงรู้ พิจารณาดูโดยกิริยา ใช้มีมาต่าง ๆ กัน อย่าสำคัญว่าปีศาจ เหตุเพราะธาตุต้องสำแดง ท่านให้แบ่ง เป็นสี่ ตามคัมภีร์พระอภิธรรม คือ ดินน้ำลมไฟ แยกออกไปเป็นสอง กระแสคลองธรรมดา สังขารขัยและวัย จึง นับได้แปดประการ ชื่อของท่านจงรู้ คือปวงงูมกัฏฐา ลม คิลาณก โลหิต น้ำ โกฐคืดเจ้าเป็นแปด แม้นผู้แพทย์จะรักษา ดูกิริยาอาการ...”, บางตำราว่าปวงมี ๕ ประการ ๗ ประการ และ ๑๒ ประการ, ลมปวง หรือ ปวง ๘ จำพวก ก็เรียก.

ปวง ๑๒ ประการ น. โรคปวงกลุ่มหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วย ปวง ม้า, ปวงวัว, ปวงกวาง, ปวงลิง, ปวงควาย, ปวงขี้, ปวงลม, ปวงหมา, ปวงหมู, ปวงแรด และปวงช้าง (ตามตำราเวช ศาสตร์ฉบับ รัชกาลที่ ๕ เล่ม ๒ ปรากฏชื่อเพียง ๑๑ ชนิด) ดังคัมภีร์แผนนวด [๒/๑๑๔] ตอนหนึ่งว่า “... ปวงนี้มีอยู่ ๑๒ ประการ คือปวงม้า ปวงวัว ปวงควาย ปวงลิง ปวงกวาง ปวงขี้ ปวงลม ปวงหมา ปวงหมู ปวงแรด ปวง ๑๒ ประการนี้ต่าง ๆ กันแล ๆ ถ้าให้ทาน้ำมันต้องตายแล ๆ ปวงช้าง เอาขี้ช้าง ต้ม ๓ เอา ๑ พริก...”.

ปวง ๕ ประการ น. โรคปวงกลุ่มหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วย ปวง น้ำ, ปวงลม, ปวงวานร, ปวงสุนัข, และปวงหิว ดังตำราคิลา จารึกในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม [๔/๑๗๑-๑๗๒] ตอนหนึ่งว่า “... สิทธิการิยะ จะกล่าวลักษณะในปัสสยาวัต อติสาร อันเป็นปัจจุบันกรรมนั้นเป็นคำรบ ๓ มีอาการและ

ประเภทบังเกิดแต่กอง อชิรณ คือลำแสงกระทำให้ลงไป
ดุจกินยาสุ กินอาหารมิได้อยู่ท้อง ให้อาเจียนมีสีอันเขียว
อันเหลืองสมมติว่า ปวง ๕ ประการ คือ ปวงน้ำ ปวงลม
ปวงวานร ปวงสุนัข ปวงหิว เป็น ๕ ประการด้วยกันดังนี้...”.

ปวง ๘ จำพวก ดู ปวง.

ปวงโกฐ น. ชื่อโรคปวงชนิดหนึ่ง ผู้ป่วยจะมีการท้องเดิน
อาเจียนเหงื่อออก มือเท้าชืดเป็นเหน็บ ดังคัมภีร์จินตศาสตร์
[๑๘/๒๕] ตอนหนึ่งว่า “...ปวงที่สุดชื่อปวงโกฐเกิดเพราะโทษ
ลมกษัย กล่อนลงรากร้อนทั้งลำคอ มือเท้าชืดเขียว
เสโทเหนียวกายเป็นเหน็บ ดูต้นเล็บโลหิตคล้ำ โรครันทำ
เร่งรักษา จะวางยาให้ติดร้อน พริกไทยล่อนเข้ากระชาย บด
ละลายน้ำลูกยอ ต้มแต่พอได้รส อาการดพอสบาย สียาม
คลายจับหัวเห่า ปิดหนักเบาร้อนภายใน สำคัญว่าใช้หลง
แก้ เตโชแปรระส่ำระสาย ลำแดงฝ้ายเทวทูต มรณญาณ
สูตรกำหนดแน่ หมอเร่งแก้ยาช้า ใบชี้ให้กลับมาประมาณกำ
อีกพองน้ำปูนผง ใส่หม้อลงต้มเคี่ยว กินด้วยเด็ยวหนักเบา
คลาย ถ้าไม่หายย้ายเหน็บล่าง จึงจะวางยาต่อไป นี้บอกไว้
ตามสถาน ปวงแปดประการดังนี้...”.

ปวงงู น. ชื่อโรคปวงชนิดหนึ่ง ผู้ป่วยจะมีการปวดท้องมาก
จนถึงบิดตัว อาเจียนไม่หยุด กินอาหารไม่ได้ นัยนตาปรอย
ดังคัมภีร์จินตศาสตร์ [๑๘/๒๔] ตอนหนึ่งว่า “... ปวงงูทวน
ให้เร่งกลัว มักบิดตัวตาปรอย ๆ รากลงบ่อไม่หยุด สี่
ยามทรุดโทรมไป ม้วยบรรลัยแม่นมั่น มิฉะนั้นกรรมสนอง
เป็นสองคลองสันนิบาต แปดยามขาดคงตาย แก้กักย้ายดู
ลองให้เอากล่องบินไฟน้ำร้อนใส่ไว้สักครู่เทออกดูได้อายดิน
มาให้กินดูสักหน เดชะกุศลก็พลันหาย...”.

ปวงนก ดู ปวงลูกนก.

ปวงน้ำ น. ชื่อโรคปวงชนิดหนึ่ง ผู้ป่วยจะมีการคลื่นไส้
อาเจียนอย่างรุนแรง ผิวกายชืดเหลือง สะบัดร้อนสะบัดหนาว
ดังคัมภีร์จินตศาสตร์ [๑๘/๒๕] ตอนหนึ่งว่า “... ปวงน้ำชาย
จะทำฤทธิ์ ลงแล้วติดข้างคลื่นเหียน ให้อาเจียนไม่หายเหือด
ผิวกายเหือดพึงยล หนาวสลดกายอุณหิ กาลสังคสิเป็น
เจ้าของ ล่วงเข้าสองยามตาย สียามกลายเป็นสันนิบาต
อย่าประมาทเร่งแก้ทำ เปลือกกลุ่มน้ำกลุ่มบนั้น อีกหญ้า
พันธุ์แดง สามสิ่งแรงเสมอภาค เปลือกมะกอกถากเอากึ่งยา
ต้มแล้วหากาบหมาก หมายอำปากพอละจัน ยังไม่ทันจะ
หลุดหล่น เผาไฟปนเป็นถ่านดำ ใส่ในน้ำยาต้ม กินสองอม

รากลงหยุด...”.

ปวงมกกะฐา ดู ปวงลิง.

ปวงลม น. ชื่อโรคปวงชนิดหนึ่ง ผู้ป่วยจะมีการปวดเสียดท้อง
ท้องเดิน จุกอก อาเจียนเป็นน้ำลาย กระสับกระส่าย ร้อง
ครวญคราง ดังคัมภีร์จินตศาสตร์ [๑๘/๒๔] ตอนหนึ่งว่า “...
ปวงลมแปรหลายอย่าง เสียดสีข้างลงไม่มาก จุกอกกราก
ออกน้ำลาย กระวนกระวายร้อนร้อ สียามต้องตามตำแหน่ง
ข้าตาแดงฝนไว้ น้ำปูนใสเป็นกระสาย ถ้วยเด็ยวหาย
เหมือนว่า...”.

ปวงลิง น. ชื่อโรคปวงชนิดหนึ่ง ผู้ป่วยจะมีการท้องเดิน
อาเจียน แน่นหน้าอก ริมฝีปากเขียว ขอบตาชืด และมี
กิริยาอาการคล้ายลิง มักยิงฟัน งอตัว นั่งกอดเข้า ดัง
คัมภีร์จินตศาสตร์ [๑๘/๒๔] ตอนหนึ่งว่า “... ปวงลิงย้าย
ให้ยิงฟัน หาวคางสันแน่นหน้าอก รากลงปรกติไปอย่างเดียว
ฝีปากเขียวขอบตาชืด ทำจริตดังวานร เอามือซ่อนกอดดอก
สียามตกสันนิบาต ในอำนาจมรณา เมล็ดมะกอกผ่าสี่ซีก
เปลือกผลส้มโอฉีกเท่ากัน สุพรรณธันบาทหนึ่ง ต้มเคี่ยว
กึ่งวารี กินสองถ้วยแล...” , ปวงมกกะฐา ก็เรียก.

ปวงลูกนก น. ชื่อโรคปวงชนิดหนึ่ง ผู้ป่วยจะมีการปวดท้อง
ท้องเดิน อาเจียน หาวเรอ หายใจไม่สะดวก และหนาวสัน
คล้ายลูกนก ดังคัมภีร์จินตศาสตร์ [๑๘/๒๔] ตอนหนึ่งว่า
“... ปวงลูกนกลงเหมือนกัน โลมาชันกายสันสยอง ให้ปวด
ท้อง ๆ ลั่นโครก หาวเรอโยกดูลำบาก หงายอำปากกราก
ครางไป หอบหายใจคลอแคล่ อาการแสบเช่นลูกนก สียาม
ตกสันนิบาต เอาสวาดเจ็ดเมล็ด เผาไฟเสร็จเป็นถ่านดำ
ละลายน้ำปูนแดงใส กินเข้าไปถ้วยเดียวเหือด...” , ปวงนก ก็
เรียก.

ปวงเลือด น. ชื่อโรคปวงชนิดหนึ่ง ผู้ป่วยจะมีการท้องเดิน
อย่างรุนแรง หอบเหนื่อย ชีมิ ตัวชืดเหลือง อ่อนเพลีย ดัง
คัมภีร์จินตศาสตร์ [๑๘/๒๔-๒๕] ตอนหนึ่งว่า “... อีกปวง
เลือดลงไหลเจ็ย หาวหอบเหนื่อยบ่นพ้อพึม นัยนตาซึม
ผิวกายเหลือง ทำหงอยเงื่องให้วางใจ เหมือนเป็นไข้
สันนิบาตคลั่ง เป็นที่ต้งเจ็ดวันตาย เร่งชวนชวยแต่แรกเป็น
เอาฝางเสนแก่นไม้สัก ไม้เอาหนักสิ่งละมือกำ เมล็ดมะกอกจำ
ไว้ห้าเมล็ดเผาไฟเสร็จวางไว้ แล้วเอาไส้ขนุนละมุด อย่าไป
ขุดเอาที่ตัน เอาไส้ผลที่สุกแล้ว สารส้มแก้วหนักกึ่งบาท
ทำลิ่งชาดอย่าเจลิยว ต้มเคี่ยวสามเอาหนึ่ง กิน บ หึ่งก็

พลันหาย...", ป่วงโลหิต ก็เรียก.

ป่วงโลหิต ดู ป่วงเลือด.

ป่วงคิลา น. ชื่อโรคปวงชนิดหนึ่ง ผู้ป่วยจะมีอาการท้องเดิน อาเจียนเป็นลมเปล่า เมื่อยตัว จุกเสียดบริเวณหน้าอก มือเท้าบวม กินอาหารไม่ได้ ลิ้นโก่งหัด พุดอ้อแอ้ ดังคัมภีร์ จันทรศาสตร์ [๑๘/๒๔] ตอนหนึ่งว่า "... ป่วงคิลารักษายาก ให้ลงรากเป็นเดิม แล้วมันเพิ่มอาการแรง เมื่อยข้อแทง เสียดยอดดอก มือเท้าพกตหนังนี้ นิ่งสักครู่แล้วกลับเหียน มักอาเจียนลมเปล่า พุดเสียงเบา กลอกหน้าตา ทั้งข้าวปลาไม่รู้รส ลิ้นโก่งหัดพุดล่อแล่ ท่วงที่แท้ปีศาจสิง แล้วกลับนิ่ง

นอนแน่น ลวงให้แก้ถึงสามวัน สุพรรณธันบาทหนึ่งดี ราก ซึ่งชื้อเอาห้าอัน ต้มด้วยกันเคี้ยวกึ่งน้ำ ให้กินเช้าลักลองถ้วย ถ้าบุญช่วยก็หายห...", ป่วงหิน ก็เรียก.

ป่วงหิน ดู ป่วงคิลา.

ลมป่วง ดู ป่วง.

ลมพิษ ดู ประดงลม.

สองคลองสันนิบาต ดู สันนิบาตสองคลอง.

สันนิบาตสองคลอง น. อาการที่เกิดพร้อมกันของอาการอาเจียน กับท้องเสีย, สองคลองสันนิบาต ก็เรียก.